

Hâris b. Cebele'nin Konstantinopolis Ziyareti: Din ve Dış Politika Arasında Gassâni-Doğu Roma İlişkileri

Harith ibn Jabala's visit to Constantinople: The Ghassanid-East Roman Relations Between Religion and Foreign Policy

Sevgi BADUR*

Öz: Bu makalenin konusu, Gassânilerin en meşhur hükümdarı Hâris b. Cebele'nin, imparator Iustinianus'un iktidarının başlarında ve sonlarındaki iki Konstantinopolis ziyaretini incelemektir. Kaynaklara göre resmi davetle Doğu Roma başkentine gelen Hâris, büyük bir törenle karşılandı ve ilk ziyaretinde Iustinianus ona "büyük emir" anlamına gelen *phylarkhos* unvanını verdi. Hâris'in ikinci Konstantinopolis ziyareti 563 yılında gerçekleşti. Bu ziyaretlerin en önemli sonuçlarından birisi, Kadıköy itikadı yanlısı Diofizit olan Iustinianus'a mukabil, Kadıköy itikadı karşıtı miafizit bir Hristiyan olan Hâris'in, Doğu Roma ile aralarındaki siyasi-askeri ilişkilerdeki olumlu havadan faydalanarak Yakub el-Berdai'nin Urfa'ya dini lider olarak atanmasını sağlamış olmasıdır. Ziyaretin ve unvanın gerisinde kuşkusuz Hâris'in Suriye'deki Doğu Roma-Sâsâni çatışmalarında, yine Roma müttefiki olarak hareket etmesi vardı.

Anahtar Kelimeler: Hâris b. Cebele • Iustinianus • Yakub el-Berdai • Miafizit

Abstract: The purpose of this article is to examine Harith ibn Jabala's two visits to Constantinople, the most famous ruler of the Ghassanids, at the beginning and end of the reign of emperor Justinian. According to sources, Harith who came to the Eastern Roman capital with an official invitation was greeted with a large ceremony and on his first visit, Justinian gave him the title of *phylarkhos*, which means "head of a tribe or local potentate". His second visit to Constantinople took place in 563. One of the most important results of these visits was, in contrast to sharp religious differences between Justinian and Harith, the appointment of the famous Monophysite leader Jacob Baradaeus as the bishop of Edessa by a diophysite pro-Chalcedon Eastern Roman emperor. This was no doubt a result of the positive atmosphere in the political-military relations between the Ghassanids and the East Rome in the face of the Sasanid threat from the east. Therefore this appointment was not without reason, because the main motivation behind Harith's visit and his new title was to strengthen the alliance between the Eastern Roman and the Ghassanids against the disturbingly growing power of the Sassanids in Syria.

Keywords: Harith ibn Jabala • Justinian • Jacob Baradaeus • Miaphysite

Giriş

MÖ IV. yüzyılda Suriye ve Irak'ı fetheden Büyük İskender'in halefleri¹, Arabistan Yarımadası'nı da

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul.
 0000-0002-5380-7217 | bdrsevgi34@gmail.com

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 14/03/2022 | Kabul Tarihi: 16/05/2022 ; Badur S. 2022, "Hâris b. Cebele'nin Konstantinopolis Ziyareti: Din ve Dış Politika Arasında Gassâni-Doğu Roma İlişkileri". *Cedrus X*, 333-345.

¹ Büyük İskender, MÖ 334'te Perslerin sahip olduğu tüm toprakları alarak Hindistan'a kadar ulaşmıştı. Ancak onun imparatorluğu, ölümünden sonra generalleri tarafından parçalanmıştır: Mezopotamya, İran ve Suriye'de Seleukos, Makedonya'da Antigonos ve Mısır'da ise Ptolemaios bağımsız krallıklar kurmuştur. Romalılar, MÖ 63'te Seleukoslardan Suriye'yi alarak bir Roma eyaleti hâline getirmişlerdir. Daha geniş bilgi için bk. Hoyland

fethetmek istemişlerdi. Bunun için başta Nabatiler olmak üzere Arap kabileleriyle savaşmışlar fakat başarısız olmuşlardır². Büyük İskender'in Suriye'deki halefi Seleukoslar, bedevî halkı yenmeyi başaramayacaklarını anladıktan sonra onlarla iyi geçinme siyasetini takip etmiş, bu şekilde ticaret kabilelerinin naklinde ve korunmasında onlardan yararlanmışlardır. Suriye, MÖ I. yüzyılda Roma'nın egemenliği altına girdiğinde Suriye çölleri hâlâ Nabatilerin ve bunların müttefikleri olan Arap kabilelerinin hâkimiyeti altındaydı. Bunlar, Roma'nın idaresindeki şehirlere inerek yağma yapıyor, hac ve ticaret kervanlarına saldırıyorlardı. Bu yüzden Romalılar, onlarla anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu bedevî kabilelerden birisi de Selihiler idi³. İsimlerini kabilenin lideri Selih b. Hulvân b. İmran b. el-Hâfi b. Kudâa'dan alan Selihiler, Suriye'de bir hükümdarlık kurduktan sonra Hristiyanlığı benimsemiş ve Doğu Roma tarafından bölgedeki Arap kabilelerinin liderleri olarak tanınmışlardır. Selihiler, Yemen'den Cefne b. Amr Müzeykiyâ liderliğinde Suriye'ye göç eden Gassânilerin, haraç ödemesi karşılığında Suriye'ye yerleşmelerine izin vermişlerdi. Ancak vergi tahsildarının öldürülmesi nedeniyle iki taraf arasında çıkan savaşta Gassâniler, Selihilerin hâkimiyetine son vermişlerdir. Bunun üzerine Doğu Roma İmparatoru Anastasius, sınırların güvenliğinin sağlanması için onların bölgedeki hâkimiyetini tanımıştır (502)⁴.

Bu çalışma kapsamında günümüzde hâlâ büyük güçlerin çatışma alanı olan Suriye'de Geç Antik Çağ'da Gassânilerin hükümdarı olan Hâris b. Cebele'nin Doğu Roma başkentiyle nasıl ilişki kurduğu meselesi ele alınacaktır. Sâsâniler, pagan Araplar ve farklı Hristiyan mezhepler arasında Gassânî-Doğu Roma ilişkilerinin incelendiğini bu çalışmada, İslam ve Roma tarihine kaynaklık eden eserlerin önemli bir kısmından istifade edilmiştir. Bunlar Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp müellifin eserini yazdığı döneme kadar meydana gelen olayları kronolojik bir şekilde anlattığı umumi İslam tarihleri, Eski Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının tesiriyle İslam âlimlerinin yazdıkları coğrafya kitapları, Roma tarihi kronikleri ve önemli araştırma eserlerdir. Umumi İslam tarihi kaynaklarının başında İslamiyet'ten önce ve sonra kurulan Arap devletlerinin yanı sıra Arap-Roma ilişkilerine de yer veren Hamza el-İsfahânî'nin (ö. 971) *Sini Müluki'l-arz ve'l-Enbiya'sı*, İbn Kuteybe'nin (ö. 889) *el-Ma'ârif*i, Mes'udî'nin (ö. 956) *Mürüccü'z-zehab*'i, coğrafya eserlerinde ise tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kaynaklarından aldığı bilgileri ansiklopedik maddeler şeklinde verdiği Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ı gelmektedir.

İslam öncesi Arap-Roma ilişkilerini, klasik kaynaklarla arkeolojik bilgilere dayanarak ele alan araştırma eserlerinin başında İrfan Shahid'in *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century* ile *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Cevad Ali'nin *el-Mufasssal* ve Corci Zeydan'ın *el-Arab Kable'l-İslâm* eserleri gelmektedir. Cevad Ali'nin çalışmasının bir özeti şeklinde olan fakat yeni kaynaklarla konuların tekrar değerlendirildiği Muhammed Beyyumi Mehran'ın *Dirâsât fi târihi'l-Arabi'l-kadîm* ile Muhammed Süheyl Takkuş'un *et-Tarihü'l-İslâmi'l-veciz*, Roma kaynakları ve Arapça şiirlere dayanarak Gassânî hükümdarları konusunda müstakil bir eser ortaya koyan Theodor Nöldeke'nin *Ümerâi Gassân*, Arapların tarihinin yanı sıra kültürleri, dilleri ve edebiyatları üzerine çeşitli dillere

2001, 21-26; Briant 2019.

² Nabatiler başta olmak üzere Arap devletleri ile Yahudiler, Seleukosların Suriye'nin tek hâkimi olmasına karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Pompeius, (MÖ 106-48) bölgedeki hâkimiyeti ele geçirince benzer bir durumun olması için Suriye'yi bir Roma eyaleti hâline getirmiş ve bu eyalet içinde bulunan önemli ticaret merkezi olan Antakya'ya da özerk şehir statüsü vermiştir. Daha geniş bilgi için bk. Bevan 1966; Errington 2017.

³ Corci Zeydan 1914, 250-251.

⁴ Hamza el-İsfahânî. (t.y), 89-90.

çevrilen önemli araştırma eserlerine sahip olan ünlü oryantalist Philip Hitti'nin en önemli eseri *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* ile *History of Syria including Lebanon and Palestine*, İslam tarihi kaynaklarıyla birlikte birçok klasik Roma kaynaklarının da esas alınarak Müslüman Arapların fetihlerinin ve İslam dünyasının kuruluşunun yeniden incelendiği Robert Hoyland'ın *In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire*, Doğu Roma, Sâsâniler ve Arap müttefikleri arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin, arkeoloji ve aziz hayatlarına dayanarak incelendiği Elizabeth Key Fowden'ın *The Barbarian Plain Saint Sergius Between Rome and Iran* ve son olarak VI. yüzyılda Doğu Roma ile Arap müttefikleri özellikle Gassânilerle arasındaki siyasi ilişkilerin kapsamlı bir şekilde incelendiği Greg Fisher'in *Between Empires Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity* adlı çalışması başvurulan araştırma eserleri arasında yer almıştır.

Roma tarihi kaynaklarının başında ise Ephesoslu Ioannes'in (ö. 588?) kendi zamanında Süryanice konuşulan çevrede miafizit inancına farklı bir bakış sağladığı *Kilise Tarihi*'dir. Ancak bu eserin yalnızca üçüncü kısmı günümüze ulaşmıştır. Ünlü Doğu Roma tarihçisi Procopius'un (ö. 565) Doğu Roma imparatoru Iustinianus ile eşi Theodora'nın yaşamları ve dönemin siyasi olaylarını çoğunlukla sert bir eleştiriyle anlattığı *Anecdota (Doğu Roma'nın Gizli Tarihi)*, Iustinianus'un imparatorluğun çeşitli yerlerinde başlattığı imar faaliyetlerini övgüyle anlattığı *de Aedificiis (Yapılar)* ile Geç Antik Çağ'da savaşlarla ilgili yazılmış en büyük eserlerinden biri olan *de Bellis (Savaşlar Hakkında)* ve ayrıca Theophanes'in (ö. 828) Doğu Roma tarihinin yanı sıra İslam fetihlerine de geniş yer verdiği *Khronographia (Kronikler)* ve günümüze ulaşan en eski kronik örneği olan Ioannes Malalas'ın (ö. 578) *Chronographia'sı (Kronikler)* gelmektedir. Bu kroniklerde bazı kronolojik hatalar olsa da umumi İslam tarihi kaynaklarının eksikliklerini tamamlamaları bakımından bunlar önemli bir yere sahiptirler.

Doğu Akdeniz'de Roma ve İran

Roma İmparatorluğu'nun doğuda genişlemesi, Partların gücüne darbe indirmişti. III. yüzyılın başlarında İstahr'da bir ateş mabedinin sorumlusu Sâsân'ın oğlu Bâbek liderliğinde başlayan isyan, onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Erdeşir'in, MS 224'te Partların imparatoru IV. Erdevân'ı yenilgiye uğratarak "şehinşah" unvanıyla Sâsânî İmparatorluğu'nun ilk şahı olarak Medâin'de taç giymesiyle sonuçlanmıştır. Sâsânîlerin saldırganlık politikası, Erdeşir'in halefi I. Şapur (MS 242-272) tarafından 260 yılında Kuzey Suriye'ye bir baskınla başlayarak Antakya şehrinin alınıp İmparator Valerianus'un esir edilmesiyle daha kararlı bir şekilde devam etmiştir⁵. İmparator Diocletianus (MS 284-305), Sâsânî istilalarının meydana geldiği bu III. yüzyıl krizi ile Palmyra tarafından gerçekleştirilen Yakın Doğu'nun geçici fethinin ardından imparatorluğun doğusundaki sınırların savunmasını yeniden düzenleyerek güçlendirmeye karar vermiştir. Bu dönemde doğu sınırı, kervanlar tarafından kullanılan ancak askerî operasyonlara yardımcı olmak amacıyla tasarlanmış, Kızıldeniz'den Fırat Nehri'ne kadar çölün kenarında uzanan bir yolla, *limes*'lerle^{6*} belirlenmişti⁷. Başlangıçta *limes Arabi-*

⁵ Sarris 2011, 10.

⁶ Sınırı belirten bir Roma terimi olan "limes", özellikle MS II. yüzyıldan itibaren Britanya, Yukarı Almanya, Raetia, Tuna eyaletleri (Pannonia, Scythia Minor), Doğu eyaletleri (Suriye, Filistin) ve Afrika'da geliştirilen bir sınır tahkimat sistemidir. Her dönemde farklı olan kireçlerin tahkimatları henüz tam olarak sınıflandırılmamıştır. Başlıca unsurları arasında kaleler, toprak duvarlar, hendekler, ahşap kuleler ve çitler bulunmaktadır. Bk. Kazhdan 1991, 1229.

⁷ Liebeschuetz 2015, 63.

cus adıyla bilinen bu sistemin amacı göçebe Arapları uzaklaştırmaktı⁸. Yolun çoğu Roma imparatoru Traianus (MS 98-117) tarafından inşa edilmişti. Ancak Mısır'dan İran'a kadar olan yolun kuzeydeki bölümü, Diocletianus tarafından tamamlandı ve *strata Diocletiana* adını aldı⁹. Starata'nın en önemli özelliği göçebe Arapların, göç yollarının sınırdan geçtiği noktalarda ve sınır içindeki mera ile sulama noktalarında konumlandırılmış olmasıdır¹⁰. Bunun amacı, Palmyra'nın Roma kontrolü altına girmesinden sonra kervan trafiğini korumak ve göçebe Arapların mevsimsel göçlerini kontrol etmektir. Yerleşimin göçbelerin serbestçe dolaştığı bozkırlara doğru genişlemiş olması, bazı askerî önlemleri gerektiren bir durumla sonuçlanmıştır. Çünkü yerleşik hayatla birlikte tarımın kaçınılmaz olarak genişlemesi, göçbelerin sürülerini otlamak için elindeki mera alanlarının daralmasına neden oluyordu. Göçbeler ise hem mera alanlarına ulaşmak hem de şiddetli kuraklık zamanlarında su elde etmek için tarım alanlarına göç etmeye mecbur kalıyordu. Dolayısıyla Doğu Roma, gerginlik ve çatışmaya sebep olan bu duruma engel olmak için silahlı bir müttefik arayışına girmiştir¹¹. Doğu Roma'nın en büyük talihsizliği ise Sâsânîlerle göçebe kabilelerin saldırılarının başladığı bu dönemin, batıda Germanler tarafından imparatorluk topraklarına yapılan büyük çaplı saldırılarla çakışmasıydı¹². Dolayısıyla birkaç farklı cephede savaşmak imkânsız olduğundan çöl ile yerleşim yerleri arasındaki sınır bölgelerinde, göçbelerin kuzeye serbestçe göç edebilmelerinin önünde engel olmalarının yanı sıra Sâsânîler ile müttefikleri Lahmîlerin saldırılarına karşı tampon bir bölge oluşturmak amacıyla Doğu Roma imparatoru Anastasius, (MS 491-518) Gassânî kabilesinin bölgedeki hâkimiyetini tanımıştır¹³. Suriye'de bir hükümdarlık kurmuş ilk Arap kabilesi olan Selihîleri, yerlerinden çıkarıp atıktan sonra Doğu Roma'nın hâkimiyeti altında vassâl bir konfederasyon olarak ortaya çıkan Gassânîlerin¹⁴ hâkimi ise seçkin bir aile olan Cefneoğulları idi¹⁵. Anastasius, onların Doğu Roma topraklarına yerleşmesine izin verirken Kindelilerle bir anlaşma yapmıştır. Ancak Lahmîlerle mücadeleye giren Kindelilerin gücünün kırılması üzerine Romalılar, Lahmî hükümdarı III. Münzir'i kontrol altında tutmak amacıyla uygun bir Arap kabile lideri bulmaya çalıştı. Bu kişi hem kabilelerin sadakatini sağlayacak hem de Doğu Roma komutanlarıyla sürekli irtibat kurabilecek güçlü bir komutan olmalıydı. Ayrıca bağımsız seferler yürütmesinin yanı sıra bu kişinin, imparatorluğun ordusuna da eşlik etmesi gerekiyordu. Nihayetinde Doğu Roma, bu görevler için Suriye'deki yerel Arap kabilelerin lideri olan Gassânîlerin hükümdarı Hâris b. Cebele'yi (MS 528-569) uygun görmüştür¹⁶.

Gassânî-Doğu Roma İlişkilerinin Doğuşu

Gassânîler, Yemen'deki Me'rib Seddi'nin¹⁷ yıkılmasından önce veya sonra kuraklık nedeniyle Su-

⁸ Fiema 2002, 132.

⁹ Malal. *chron.* XII. 40.

¹⁰ Millar 2001, 183, 186.

¹¹ Liebeschuetz 2015, 65-66.

¹² Sarris 2011, 10.

¹³ Khazanov 2015, 404.

¹⁴ Hitti 1980, 119-120.

¹⁵ Kehhâle 1982, 16.

¹⁶ Nöldeke 1933, 8; Avcı 2015, 20-21. Selihîler Roma'ya bağlı olarak Suriye'de, Lahmîler Irak'ta Sâsânîlere bağlı olarak hüküm sürmüş Arap hanedanlarıdır. Kindeliler ise Himyer Krallığı'na bağlı olarak Kuzey ve Orta Arabistan'da kurulmuş bir Arap hanedanlığıdır. Daha geniş bilgi için bk. Shahid 1989.

¹⁷ Antikçağda Arap Yarımadası'nın güney batısında kurulan Sebe Krallığı'nın başşehri Me'rib ve çevresindeki ku-

riye'ye göç etmişlerdi. Selihilerin hâkimiyetine son verdikten sonra Dimaşk ve Tedmür bölgesinde hâkimiyet kuran Gassânilerin önemli iki merkezi Golan'daki Cabiye ile Havran'daki Rahip Bahira'nın manastırının bulunduğu Busrâ idi¹⁸. Doğu Roma İmparatorluğu'nun etkisiyle Hristiyan olan Gassâniler, Doğu Roma valisi gibi hareket eden Hâris b. Cebele zamanında en ihtişamlı dönemini yaşamıştır. İmparatorluk yönetimine son derece sadık olan Hâris, Lahmilere karşı 528'de başlattığı mücadelesini sürdürmüş, Filistin'de Sâmîrilerin¹⁹ başlattığı isyanının bastırılmasına destek olmuş ve Mezopotamya'da Doğu Roma kumandanı Belisarius'un en büyük yardımcılarından biri olarak Sâsânilere karşı savaşmıştır. Bütün bu gayretlerinden dolayı 529 yılında Doğu Roma İmparatoru Iustinianus tarafından Konstantinopolis'e davet edilen Hâris'e büyük bir törenle imparatorun en büyük unvanı olan *phylarkhos* (büyük emir) ile *patricus* (soylu) unvanları verilmiş ve o, Petra genel valiliğine tayin edilmiştir. *Phylarkhos* ve *patricus*, Romalılarda en şerefli unvanlardan olup seçkin kişilere veriliyordu. Böylece Hâris, Gassânilerden bu unvanları alan ilk hükümdar olmuştur²⁰. Alman oryantalist Theodor Nöldeke, Gassânilerin kuruluş tarihinin, Iustinianus'un onların Suriye'deki hâkimiyetini tanıdıktan sonra hükümdarları Hâris'e bu unvanların verilmesiyle başladığını ifade etmektedir²¹.

İmparator Iustinianus'un Gassânî kabilesinin hükümdarına gösterdiği bu ilgi aslında Sâsânilerden gelen tehditlere bir yanıtı. Çünkü imparator, doğu sınırlarının güvenliğinin yanı sıra bölgedeki Doğu Roma ticaretinin güvenliğini de sağlamak istiyordu. Nitekim Hâris'in hükümdarlığı döneminde Gassâniler, en geniş sınırlara ulaşmıştı. Sınırları Petra'nın yakınlarından Tedmür'ün kuzeyindeki Rusâfe'ye kadar uzanmış Belkâ, Safâ ve Harrân'ı da içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Önemli merkezlerinden biri olan Busrâ'daki kilisenin inşa edilmesiyle beraber şehir, bölgenin dinî ve ticari merkezi olmuştu²². Bugünkü Suriye'nin doğusunda bulunan Busrâ, Doğu Roma'nın Arabistan eyaletindeki en refah içinde ve zengin merkezlerinden biriydi. Verimli bir ovada yer alan şehir, göçebe halkın hayvansal ürünlerini satmak ve tahıl, yağ, şarap gibi mamul ürünler almak için önemli bir pazar görevi görüyordu. Kuzeydoğuda Havran'da ise İslam öncesi Arap şiiirlerinde övgüyle bahsedilen şarabın yapımında kullanılan üzüm başta olmak üzere çeşitli meyveler yetiştiriliyordu²³. Ayrıca Hindistan'dan başlayan ve Kızıldeniz'de Akabe Limanı'ndan kara yolu ile Akdeniz'e kadar uzanan ticaret yolu da Suriye'den geçiyordu. Gassâniler Suriye-Filistin, Habeşliler ise Kızıldeniz'deki ticaret yollarına hâkimdi. Dolayısıyla Iustinianus, bölgedeki ticareti kontrol etmek amacıyla onlarla bir anlaşma yaparak doğu politikasına doğrudan dâhil olmak yerine Gassâniler ile Habeşliler aracılığıyla yön ver-

rak bölgelerin sulaması için yapılan setlerden biridir. Me'rib Seddi, Kur'an-ı Kerim'de Sebe halkının cezalandırıldığı bildirilen büyük sel baskını sırasında yıkılan set olarak bilinmektedir: Sebe suresi, 34/15-16: "Andolsun ki Sebe kavmi için oturdukları yerde bir ibret vardır: Sağ ve soldan iki bahçe! Onlara 'Rabbimizin rızkımdan yiyin de O'na şükredin, ne güzel bir belde ve çok bağışlayıcı bir Rab!' (denildi). Fakat onlar (şükürden yüz çevirdiler) bakmadılar. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik ve o güzelim iki bahçelerini buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik" bk. Yâkût el-Hamevi 1906, 157; Mes'udi 1964, 180-190.

¹⁸ Shahid 2002, 6.

¹⁹ Benzer inanç ve ibadetlere sahip olmakla birlikte Yahudiler tarafından Yahudi kabul edilmeyen dini-etnik bir topluluktur. Son temsilcileri Filistin'de yaşamakta olup "Sumara" ismiyle bilinmektedirler. Bk. Gaster 1978, 148-167.

²⁰ Hitti 1951, 402; Cevad Ali 1969, 406-407; Ağırakça 1996, 397; Kelpetin 2016, 160.

²¹ Nöldeke 1933, 8-9.

²² Mehran 1980, 571.

²³ Hoyland 2015, 44. Daha geniş bilgi için bk. Grant 1937.

meye çalışmıştır²⁴. Gassâniler gibi miafizit olan Habeşlilerin, Kadıköy inancına sahip Romalılarla olan ittifakı pek sağlam görünmüyordu. Ancak bu ittifak Iustinianus için Sâsânilerin, Kızıldeniz'deki ticari faaliyetlerini durdurmak için iyi bir fırsat idi²⁵. Iustinianus, ardından V. yüzyılda Germen istilasıyla kaybedilen batı topraklarını geri alarak imparatorluğu eski sınırlarına ulaştırma çabasına girişmişti. Bu doğrultuda doğudan gelebilecek saldırılara karşı Sâsânilerle “ebedi barış” diye bilinen anlaşmayı yapmış ve tüm gücünü batıya doğru çevirmiştir. Ancak Sâsânî İmparatoru I. Hüsrev, (MS 531-579) bu anlaşma sayesinde Iustinianus'un Afrika ve İtalya'da ilerleyerek güç kazanması nedeniyle pişman olmuş ve anlaşmayı bozmanın yollarını aramıştır²⁶. Bu sırada Hâris ile Lahmî hükümdarı III. Münzir arasında, Romalıların *strata diocletiana* olarak isimlendirdikleri Suriye'nin sınır bölgesindeki meraların kime ait olduğu konusunda anlaşmazlık vardı. I. Hüsrev, anlaşmanın kendisi tarafından bozulduğunun anlaşılmaması için III. Münzir'in tarafında yer alarak Hâris'e savaş ilan ettirmiştir (539). Ardından ordusuyla Suriye ve Anadolu'yu istila ederek Konstantinopolis'e kadar gelmiştir. Buna karşılık olarak Belisarius ile birlikte Mezopotamya'yı istila eden Hâris, Sâsânilere ve Lahmilere ait birçok bölgeyi yağmaladıktan sonra ülkesine geri dönmüştür²⁷. Bu hadiseden sonra Gassâniler ile Lahmiler arasındaki savaş, III. Münzir'in Hâris'in hâkimiyeti altındaki Kinnesrîn'e girmesine kadar devam etmiştir. Hâris, III. Münzir'i 529 yılında yapılan savaşta yenmişti. Bunun üzerine III. Münzir, Hâris'in esir aldığı oğlunu Arapların en büyük putu olan Uzzâ'ya kurban etmiştir. Hâris, yaklaşık on yıl sonra Kinnesrîn'de yapılan savaşta düşmanını öldürerek intikamını almıştır. Bu savaşta Hâris'in tabip olan kızı Halime, ölen askerlere güzel koku sürüp yaraları da tedavi ettikten sonra onlara zırh giydirdiği için bu hadiseye “Yevmü Halime”²⁸ ismi verilmiştir²⁹.

Hâris'in Konstantinopolis Ziyareti ve Sonuçları

Hâris b. Cebele, 563 yılında imparator Iustinianus ile kendisinden sonra yerine geçecek kimsenin belirlenmesini ve Lahmilerin yeni hükümdarı Âmr b. Hind'e karşı sürdürülecek mücadeleyi görüşmek üzere Konstantinopolis'e gelmiştir³⁰. Hâris, III. Münzir'i öldürdükten sonra çöl kabileleri arasındaki konumunu pekiştirerek Gassânileri, Yakın Doğu'da önemli bir güç hâline getirmişti. Dolayısıyla Iustinianus, onu kendisini ziyaret eden bir krala yakışan ihtişamlı bir törenle karşılamıştır³¹. Çünkü İran'daki tüm Arap kabilelerine tek başına hükmederek Doğu Roma topraklarını istediği zaman istila eden III. Münzir'e karşı Hâris'i, mümkün olduğu kadar birçok kabilenin başına geçirdikten sonra ona *basileus* (kral) saygınlığını vermişti. Bir Arap kabile liderine böyle önemli bir unvanın verilmesi daha önce Romalılar tarafından hiç yapılmamıştı³². Muhtemelen Iustinianus'un buradaki esas amacı, Arap kabilelerini doğrudan yönetme imkânına sahip olmadığı için bundan sonra sadece bölgede saygı duyulan bir kişi olan Hâris vasıtasıyla onlarla muhatap olacağını ilan etmektir³³. Ancak Hâris'in bu ziya-

²⁴ Vasiliev 1943, 210.

²⁵ Bowersock 2013, 107-108.

²⁶ Corci Zeydan 1914, 257.

²⁷ Mitchell 2016, 584.

²⁸ Halime günü.

²⁹ İbn Kuteybe 1969, 642.

³⁰ Theoph. *khron.* AM6056.

³¹ Ball 2016, 109.

³² Procop. *de Bell.* I. 18.

³³ Fisher 2011, 96.

reti sırasında büyük bir etki bırakması başkent halkıyla saray mensupları tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Nitekim Romalı tarihçi Menandrus Protector, imparatorluğun diğer devletlerle olan siyasi ilişkilerini ele aldığı eserinde, imparatorun bu tutumunu eleştirmiştir. Bu dönemde Sâsâniler ile Türkler arasında kurulan diplomatik ilişkilerin önemine dikkat çekerken Doğu Roma'ya tabi olan Arap kabilelerine ise özellikle barış zamanında ilgili ve cömert davranmasını gereksiz bulmuştur³⁴.

Hâris'in Iustinianus'un daveti üzerine gerçekleştirdiği bu ziyaretine kendisinin isteğiyle miafizit Piskopos Yakub el-Berdaî de eşlik etmiştir. Miafizit taraftarı olan Hâris, Doğu Roma ile bu iyi ilişkilerden istifade ederek Yakub ve onunla aynı görüşten olan arkadaşı Teodorous'un Suriye'ye tayin edilmesini talep etmiştir. Ancak Hristiyanlıkta İsa'nın tek bir tabiatı olduğunu savunan miafizit inancı, Kadıköy inancını³⁵ benimseyen imparatorluğun resmî kilisesi tarafından kabul edilmiyordu³⁶. Gassânilerin Hristiyanlığı benimsemeleri, Doğu Roma hâkimiyetindeki güçlü bir kabile olan Selihîleri henüz devirdikleri 502 yılında olmuştur. Dönemin imparatoru Anastasius, miafizit inancına eğilimli olmasına rağmen dinî birliği yeniden sağlamakla ilgilendiği için henüz bunu açıkça savunmamıştı. Onun için yeni kabilelerin, Hristiyan olmaları yeterliydi. Ancak bu durum 510 yıllarında değişmiş ve Anastasius'un, imparatorluğunun son on yılında tarafsızlık politikasını bırakarak açıkça miafizit inancını savunmasıyla birlikte Gassâniler, miafizit inancını benimsemişlerdir. Gassânilerin bu dinî dönüşümünün nasıl gerçekleştiğini tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da miafizit taraftarı bir patrik olan Antakya patriği Severus'un (MS 512-518) etkisi altında gerçekleştiğinden şüphe yoktur³⁷. Doğu Roma yönetimi, Kadıköy Konsili'nden sonraki süreçte konsil karşıtlarına güç kullanarak kendi inançlarını zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak bu durum, Doğu Hristiyanları arasında mevcut ayrılıkların daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Bu süreçte konsil karşıtı bazı din adamları, doğu eyaletlerindeki Hristiyanlar üzerinde daha etkin roller üstlenmeye başlamışlardı. Gassânilerin de bulunduğu Hristiyan unsurlar arasında miafizit inancını yaymayı başaran bu din adamlarından biri de Severus olmuştur³⁸. Kilise ile imparatorluğun birliğini yeniden sağlamak için Kadıköy kararları yerine doğudaki miafizitlerin de kabul edeceği yeni bir yöntem olan ve tarihe *Birlik Andı (Henoticon)* olarak geçen metinler yürürlükte olduğu zamanlarda bile Severus, ünlü söylevleriyle miafizit inancın propagandasını yapmaya devam etmiştir. Bu yüzden Kadıköy inancını tekrar hayata geçiren imparator Iustinus'un, 518'de tahta çıkmasıyla birlikte Antakya'daki görevinden azledilmiştir. İskenderiye'ye kaçan Severus, miafizitlerin büyük bir koruyucusu imparatoriçe Theodora'nın Iustinianus'u ikna ederek dinsel anlaşmazlıkları sona erdirmek için 533'te Konstantinopolis'te düzenlediği toplantıya katılmış fakat bundan bir sonuç alınmamıştır³⁹.

³⁴ Men. *Hist.* fr. 9, 1.

³⁵ Doğu Roma imparatoru Marcianus tarafından 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nde, Papa I. Leon'un topladığı Ephesos Konsili reddedilerek İsa'nın hem insani hem ilahi iki tabiata sahip olduğu ilan edilmiştir. İsa'nın tek tabiatlı (sadece tanrı) olduğunu ileri sürüp konsile katılmayan veya konsil kararlarını kabul etmeyenler Miafizit olarak adlandırılmış ve ana kiliseden çıkarılmıştır. Miafizitlerin doktrinine karşı İsa'nın çift tabiatlı yani hem tanrı hem insan olduğunu kabul edenler de Diofizit olarak adlandırılmıştır, bk. Atiya 2005; Kaçar 2009; Duygu & Akalın 2018.

³⁶ Takkuş 2006, 416-417.

³⁷ Shahid 1995, 694-695.

³⁸ Duygu 2017, 369-370.

³⁹ Atiya 2005, 90-92.

İmparator Iustinus'un 527'de ölümünden sonra yerine geçen yeğeni Iustinianus da Kadıköy taraftarı bir politika izleyerek miafizitlere baskı yapmıştır. Ancak miafizitlerin, eşi Theodora'nın desteğini kazanması üzerine onlara karşı kovuşturma politikasını kısmen azaltmıştır. Procopius'un da anlattığı üzere Theodora, miafizitlerin sorunlarıyla yakından ilgileniyordu. İkisi arasındaki bu farklı tutumun sebebi ise Doğu Roma tebaası arasında bir denge oluşturmaktı. Çünkü Iustinianus'un, tekrar geri almak istediği imparatorluğun batısında Kadıköy, Suriye ve Mısır gibi iyi vergi geliri olan eyaletlerin bulunduğu doğuda ise miafizit ile kısmen Kadıköy inancı yaygındı⁴⁰. Nitekim Iustinus'un politikası sonucunda Anadolu ve Suriye'deki miafizitlerin yapısı görünüşte dağılmıştı. Ancak doğunun iki büyük kilise merkezi olan İskenderiye ve Antakya'da miafizitler hâlâ rakipsizdi⁴¹. Doğuda Kadıköy inancı, daha ziyade Konstantinopolis ve Kudüs kiliselerinin hâkim olduğu çevrelerde etkindi. Ayrıca başkent kilisesi, yeterince Kadıköy taraftarı olmadığı gerekçesiyle Roma'nın desteğinden mahrum kalmıştı. Böylece Hristiyanlık Roma, doğuda Kadıköy inancının temsilcisi Konstantinopolis ve miafizitlerin merkezi İskenderiye arasında üç büyük çevreye ayrılmıştı. Dolayısıyla bu sorunun farkında olan Iustinianus, miafizitleri yeniden başkent kilisesine entegre etmenin yollarını aramıştı⁴². Ancak Iustinianus'un, Kadıköy konsili yanlıları lehine kurduğu bu denge, miafizitlerin imparatorluktan daha da uzaklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Çünkü 536 yılındaki bu din politikasının değişikliğine rağmen katı bir Kadıköy taraftarı olan Antakya Piskoposu Euphraemius, Suriye'deki miafizitlere karşı sert tedbirler almaya başlamıştır. Bu hadisenin haberini alan Theodora, o sırada Konstantinopolis'te bulunan İskenderiye'nin sürgündeki miafizit patriği Theodosius'u uyarak Euphraemius'un baskılarını engellemek için Suriye'ye gıyaben piskoposlar atamasını tavsiye etmiştir. Çünkü miafizitlerin sürgünde bulunan liderleri Severus ile Antakya patriğinin çabalarıyla tutuklanan bir diğer önemli miafizit lider Tella Piskoposu Ioannes ölmüştü. Bu yüzden tam da bu sıralarda Konstantinopolis ziyaretini gerçekleştiren Hâris'in din adamı talepleri kabul edilmiştir⁴³. Suriye'deki Miafizit Gassânilerin özellikle Sâsânilere karşı sadık bir tampon bölge vazifesi görmeleri nedeniyle Iustinianus, Hâris'in isteklerini gayri resmî de olsa onayladıktan sonra bu işi eşi Theodora'ya bırakmıştır. Miafizit inancın sadık bir üyesi olan imparatoriçe Theodora, Konstantinopolis'te, çoğunlukla imparatorluğun Doğu eyaletlerinden gelen miafizit keşişler için çok sayıda manastırlar inşa etmişti. Miafizitlerin imparatoriçe tarafından himaye edilmesi, otoritelerini reddettileri Konstantinopolis patrikleri tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Ancak İskenderiye'nin sürgündeki miafizit patriği Theodosius'un Konstantinopolis'te bulunması kilise otoritelerini doğuda miafizit taraftarların hızla artmasından daha fazla rahatsız ediyordu⁴⁴. Buna rağmen Theodora, Süryani Yakub el-Berdaî'nin Urfa'ya, arkadaşı Theodoros'un da Busrâ'ya piskopos olarak atanmasını sağlamıştır. Hâris, ayrıca miafizit kilise için birtakım imtiyazlar talep etmiş ve Yakub'un miafizitlerin en büyük metropoliti olmasını istemiştir⁴⁵.

Urfa'ya piskopos olarak atanan Yakub el-Berdaî ise, kentte hâkim olan Kadıköy inancı taraftarı

⁴⁰ Procop. *Anec.* XIII; Kaçar 2009, 158-162.

Doğuda miafizit kilisenin gelişimi konusunda yakınlarda vefat eden Fergus Millar'ın kapsamlı araştırması için bk. (Millar 2013, 49-92). Bu konu ayrıca Volker Menze'nin doktora tezi olarak hazırladığı daha sonra kitap olarak yayımlanan eserinde de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Menze 2008, 12-57.

⁴² Meyendorff 1968, 47.

⁴³ Kaçar 2010, 318-319.

⁴⁴ Ioann. Eph. *Ecl. Hist.* III. 1.

⁴⁵ Kaçar 2009, 162.

Piskopos Amazonius'un engel olması nedeniyle kente yerleşemedi. Bunun üzerine Yakub, hemen miafizitleri örgütlenme faaliyetlerine başladı. Anadolu'nun güneyinde, Suriye'de ve Mısır'da uğradığı kentlerin miafizit mezhep taraftarlarını örgütleyen Yakub, bu gizli ziyaretlerinde, bir dilenci gibi giyinerek kendisini gizlemeye çalıştı. İsmindeki Berdaî (Süryanice Burd'ono) lakabı, onun bu giyim şekline dolaylı verilmiştir. Ancak kurmuş olduğu bu Süryani Miafizitliği, belirli bir inanç esasına sahip olmadığı için teolojik tartışmalar sonucunda bölünmüştür. Antakya ve İskenderiye arasında meydana gelen bu bölünmeleri çözmek amacıyla çıktığı İskenderiye yolculuğunda, Mısır sınırında Kassianus (Romanos) manastırında öldüğü veya öldürülmüş olduğu iddia edilmektedir⁴⁶. Süryani Miafizitliği, özellikle Suriye ve Necran Arapları arasında yayılmıştır. Suriye'deki Arapların hükümdarı olan Hâris, hâkimiyeti boyunca Doğu Roma yetkililerinin bu mezhebe ve mezhebin mensuplarına karşı öfkelerini azaltmak için büyük çaba gösterip mensupları himaye etmeye çalışmıştır⁴⁷. Bununla birlikte, Gassânî konfederasyonunun tümünün miafizit olduğunu ve her zaman kilise tarihlerinde anlatıldıkları gibi miafizitlerin koruyucuları olduklarını söylemek güçtür. Nitekim Ephesoslu Ioannes'in *Doğulu Azizlerin Hayatları* adlı hagiografik eserinde, Hâris'in imparatoriçe Theodora'ya iki miafizit piskoposu, Yakub el-Berdaî ile Theodorus'u doğuya gönderilmesi için başvurduğunu açıkça ifade etmiştir. Ancak Yakub el-Berdaî ile Hâris'in rolüyle ilgili bazı açıklamaları düşündürücüdür. Bunlardan birincisi, Theodora tarafından imparatorluğun dört bir yanından gelen miafizit keşişlerinin himaye edilmesi ve Konstantinopolis'te onlar için çok sayıda manastır inşa edilmesidir. İfadelere göre Yakub, kendisini Konstantinopolis'te ünlü bir din adamı olarak tanıttıktan sonra inançlı imparatoriçe tarafından piskoposluğa getirilmişti. Ancak Suriye'deki varlığına ve Hâris ile olan herhangi bir bağlantısına atıfta bulunmamıştır. Gassânîlerin, miafizitlerin koruyucusu olmasıyla ilgili imajını düzelterken ikinci kanıt ise arkeolojik kalıntılardır⁴⁸. Gassânîlerin, VI. yüzyılda kendilerini dinî olarak ilişkilendireceği Sergiopolis (Rusâfe) şehri, Hristiyan Suriye Arapları arasında saygı duyulan bir din adamı olan Aziz Sergius'un mezarının burada bulunması sebebiyle Hristiyan hacıların tarafından sık sık ziyaret ediliyordu. Suriye çölleri, tefekkür etmek için toplumdaki ayrılmak isteyenler için en uygun bir yerdi. Bu yüzden Hristiyan din adamları ile pagan Araplar arasındaki dinî temasların çoğu bu bölgelerde gerçekleşmiştir⁴⁹. Ancak Sergiopolis, sadece Hristiyan miafizitlerin dinî merkezi değildi. Şehir, Sâsânîlerin hâkimiyetinde bulunan Hristiyan Diofizit hacıların tarafından da ziyaret ediliyordu. Çünkü kendi imparatorluğu ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında karışık bir istila dönemini miras alan Sâsânî İmparatoru II. Hüsrev (MS 591-628), ticaretin devamlılığı sağlamak için Hristiyanların meşruluğunu tanıdı. Böylece neredeyse kendi kendini yönetecek hâle gelen diofizitler, II. Hüsrev'e Suriye ile Mezopotamya'ya bir köprü sağlıyordu. Özellikle Aziz Sergius kültüyle olan birliktelik, iki imparatorluk arasındaki hassas sınır bölgesinde nüfuzunu hissettirmenin bir yolu hâline gelmişti⁵⁰. Dolayısıyla Gassânîler de zaten Hristiyan olan yerel Arapları etkilemek için önceden var olan bir hac yerini kullanıyorsa bu, Mezopotamya Araplarının tümünün miafizit olmadığını açıkça göstermektedir. Gassânîler, miafizitlerin yanı sıra Kadıköy inancına bağlı olan veya yerel Hristiyan kurumlarıyla çok daha eski ilişkileri olan grupları da barındıran bir konfederasyondur. Miafizit taraf-

⁴⁶ Kaçar 2006, 117-118.

⁴⁷ Takkuş 2006, 417.

⁴⁸ Wood 2014, 359-361.

⁴⁹ Fisher 2011, 28.

⁵⁰ Key Fowden 1999, 134.

tarı Cefneoğulları ise sadece bu geniş konfederasyonun başında yer alan bir hanedan ailesiydi⁵¹. Hâris'in imparatoriçe Theodora'ya ülkesine miafizit din adamları gönderilmesi talebinde bulunmasının sebebi ise muhtemelen siyasi pozisyonunu daha da güçlendirmektir⁵².

Hâris b. Cebele, bu ziyaretinde Konstantinopolis'in muazzam yapıları karşısında hayran kalmış olmalıdır. Çünkü bu yakın ilişkiler sonucunda Doğu Roma kültürünün etkisi altına girdiği anlaşılan Hâris, ülkesine dönünce Arap ve Roma medeniyetinin izlerini taşıyan mimari eserler inşa etmiştir. Kendisi ve çocukları, şehirler, kasabalar kurmuş; saraylar, kiliseler, köprüler inşa etmiş ve sarnıçlar ıslah etmişlerdir. Bunlardan biri Rusâfetü'l-Kübra kilisesidir. Hâris, Hristiyan Suriye Arapları arasında saygı duyulan bir din adamı olan Aziz Sergius'un mezarının burada olması sebebiyle kiliseyi inşa etmiş ve şehri surlarla çevrelemiştir. Kendisinden sonra yerine geçen oğlu Münzir ise Sergiopolis'e su ulaştırmak için sarnıçlar inşa etmiştir. Babası gibi Konstantinopolis'e gerçekleştirdiği ziyaretinde, Romalılardan inşa edecekleri saray için ihtiyaçları olan tecrübeli ustalar ile gerekli malzemeleri istemiştir. Bugün harabe hâlinde olan saray "el-Burç" ismiyle bilinmekte olup üzerinde Münzir'in ismi bulunmaktadır⁵³. Sergiopolis'teki bu tarihî yapılar, özellikle Aziz Sergius'un mezarı, Gassâniler ile Hristiyanlık dini arasındaki ilişkinin en önemli arkeolojik kanıtlardır. Gerçekten de bölgedeki mimari eserlerde Roma'nın siyasi, askerî yapılarının yanı sıra Hristiyanlığın da izlerini görmek mümkündür. Örneğin frizler, haçlar ve kabartma heykel ile özenle dekore edilmiş yapılar bunlardan bazılarıdır.⁵⁴

Diocletianus'un zulümleri sırasında orada şehit edildiği söylenen Aziz Sergius'un mezarının bulunduğu Sergiopolis, daha önce "Anastasiopolis" olarak adlandırılıyordu. İmparator Anastasius, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan'daki savunma yapılarını güçlendirdikten sonra Sergiopolis'te çeşitli yapılar inşa etmişti. Çünkü burası, Hristiyan Arapların en çok saygı duydukları şehit asker Aziz Sergius'un kült merkeziydi ve Anastasius, Gassânilerle askerî ittifak kurduktan sonra onların Doğu Roma'ya sadakatini sağlamak için koruyucu azizleri adına kiliseler ve surlar inşa etmiştir. Böylece Sergiopolis, VI. yüzyıl boyunca Doğu Roma ile Hristiyan Araplar arasında dinî birliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştı⁵⁵. Procopius, imparator Iustinianus'un da Sergiopolis'te tarihî yapılar inşa ettiğine dair bilgiler vermiştir. Buna göre insanların inandığı ve saygı duyduğu Aziz Sergius'a adanmış bir kilise vardı. Bu yüzden kilisenin bulunduğu şehre Sergiopolis adı verildi ve bölgedeki Arapların saldırılarına karşı kilise, bir duvarla çevrildi. Bu çamurdan yapılan zayıf barikat, Arapların saldırılarını kontrol etmek için yeterliydi. Ancak daha sonra kilisenin hazineler edinerek güçlenmesi üzerine Iustinianus, kiliseyi daha sağlam bir duvarla çevrelemiştir. Ayrıca şehirdeki sakinlerin su ihtiyacını karşılamak için sarnıçlar inşa etmiş ve şehri korumasını sağlamak için buraya bir garnizon kurmuştur⁵⁶. Böylece Iustinianus, Aziz Sergius kültürünü kullanan Anastasius'un izinden giderek çoğunlukla miafizit taraftarı olan Hristiyan Arapların desteğini alarak doğu sınırlarını güvence altına almaya çalışmıştır⁵⁷.

⁵¹ Wood 2014, 361-362.

⁵² Frennd 1972, 285.

⁵³ Cevad Ali 1969, 411-415.

⁵⁴ Fisher 2011, 52.

⁵⁵ Key Fowden 1999, 92-93; Edwell 2015, 228.

⁵⁶ Proc. Aed. II. 1-9.

⁵⁷ Key Fowden 1999, 133.

Miafizit inancın Suriye'de yeniden canlanmasını sağlayan Gassânîler, aynı zamanda Hristiyanlığa Arap kültürünü kazandırmışlardır. Bu yüzden onların hâkimiyeti döneminde önemli bir ticari ve dinî merkez olan Busrâ'nın hem Hristiyanlığı hem de dinî yapıları, Roma kadar Arap kültürünün de bir ürünü olarak görülmelidir. Busrâ'nın dinî öneminin bir kısmı, Hz. Muhammed'in henüz çocukken görüştüğü rivayet edilen Hristiyan bir rahip olan Bahîrâ'nın⁵⁸ ikametgâhı olmasından kaynaklanıyordu. Gassânîler için önemi ise onların hâkimiyetinde olduğu dönemde Arapların, Yakın Doğu'da yükselmesi ve tek tanrıcılığın Araplar için önemli bir faktör hâline gelmesiydi. Philip Hitti'nin ifadesiyle “yakında gözler önüne serilecek muazzam gösterinin tanıtımıydılar”. İslamiyet'in doğuşu da Roma egemenliğinin geçmiş yedi yüz yılı üzerinden yükselen Arap uygarlığını zirveye çıkarmıştır: “Doğu Roma'nın bağımlı ülkeleri artık onun rakipleriydi”⁵⁹.

Sonuç

Hâris b. Cebele'nin Konstantinopolis'e gerçekleştirdiği bu ziyaretlerin hem Gassânîler hem de Romalılar açısından önemli sonuçları olmuştur. Hâris'in kurduğu bu diplomatik ilişkilerin sonucunda Doğu Roma İmparatorluğu tarafından himaye edilen Gassânîler, bölgede en güçlü Arap hanedanlığı olmuştur. Böylece bölgede sadece Doğu Roma'nın değil kendi hâkimiyetlerini de kalıcı hâle getirmişlerdir. Çünkü Gassânîlerin, tek başına Sâsânîler gibi güçlü bir imparatorluk ile müttefikleri Lahmîlerle mücadele edecek güçleri yoktu. Bunun en açık örneği Hâris'in imparatorun Lahmîlere karşı yardım istemesidir. Ziyaretinin belki de en önemli olan sonucu ise Süryani Piskopos Yakub el-Berdaî'nin Urfa'ya atanmasını sağlayarak miafizitliğin Doğu'da yayılmasına öncülük etmesidir.

Doğu Roma İmparatorluğu açısından ziyaretlerin sonuçlarına baktığımızda Iustinianus'un Hâris'e resmî unvan gibi birtakım imtiyazlar vermesi, onların aralarındaki ittifakı daha da güçlendirmiştir. Çünkü Doğu Roma'nın aynı anda batıda Germanler, doğuda ise Sâsânîlerle mücadele etmesi imkânsızdı. Dolayısıyla doğu sınırlarının ve ticaretinin güvenliği, Gassânîlerin bölgedeki varlığına bağlıydı. Iustinianus, bunun farkında olduğu için Hâris'in birtakım taleplerini yerine getirmişti. Ancak kendisinden sonra tahta çıkan imparatorlar, Gassânîlerle olan bu ittifakı sürdürmemişlerdir. Hâris'in yerine geçen Münzir ile oğlu Numan'ın tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden sonra Gassânî konfederasyonunu oluşturan kabilelerin her biri, kendi liderlerini seçerek ayrı gruplara ayrılmışlardır. Böylece Gassânîlerin dağılmasıyla beraber aradaki tampon bölge de ortadan kalkmış ve Doğu Roma'nın doğu sınırları savunmasız kalmıştı. Bunu fırsat bilen Sâsânîler, antikçağın son büyük savaşı diye bilinen 603-628 arasındaki savaşlar dizisinde Dımaşk ve Kudüs'ü ele geçirerek Gassânîlerin Suriye'deki hâkimiyetine son vermişlerdir (613-614). Doğu Roma imparatoru Heraclius'un, 610 yılında tahta geçmesiyle birlikte yeniden Gassânîlerle ittifak yapılmasından sonra doğu sınırları güvence altına alınmış ve Kudüs ile Suriye tekrar ele geçirilmiştir (628-629). Ancak bu sırada Doğu'da yeni bir güç, İslâm orduları ortaya çıkmıştı. Müslümanlar hızla ilerleyerek hem Doğu Roma'nın hem de Sâsânîlerin bölgedeki hâkimiyetine son vermişlerdir.

⁵⁸ Daha geniş bilgi için bk. Fayda 1991, 486-487.

⁵⁹ Ball 2016, 110-114.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağırakça A. 1996, "Gassâniler". *DİA* XIII, 397-398.
- Atiya A. S. 2005, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. Çev. N. Hiçyılmaz, İstanbul.
- Avcı C. 2015, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara.
- Ball W. 2016, *Rome in The East: The Transformation of an Empire*. London & New York.
- Bevan E. R. 1966, *The House of Seleucus I*. New York.
- Bowersock G. W. 2013, *Throne of Adulis: Red Sea Wars on the Eve of Islam*. New York.
- Briant P. 2019, *Büyük İskender: Fetihler ve Siyaset*. Çev. N. Özyıldırım, İstanbul.
- Cevad Ali. 1969, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm III*. Beyrut.
- Corci Zeydan. 1914, *el-Arab Kable'l-İslâm*. Beyrut.
- Duygu Z. & Akalın K. (Ed.) 2018, *Kristolojiye Giriş: Monofizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*. İstanbul.
- Duygu Z. 2017, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul.
- Edwell P. 2015, "Arabs in the Conflict Between Rome and Persia, AD 491-630". Ed. G. Fisher, *Arabs and Empires before Islam*. Oxford, 214-275.
- el-İsfahâni, Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân, Ebü'l-Hasen) Hamza b. Hasen İsfahâni Hamza İsfahâni. (t.y.), *Târihu Sini Müluki'l-arz ve'l-Enbiya*. Beyrut.
- Errington R. M. 2017, *Hellenistik Dünya Tarihi M.Ö. 323-30*. Çev. G. Günata, İstanbul.
- Fayda M. 1991, "Bahîrâ". *DİA* IV, 486-487.
- Fiema Z. T. 2002, "The Military Presence in the Countryside of Petra in the C6th". Eds. P. Freeman *et al.*, *Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies*. (BAR International Series 1084) September 2002. Amman-Jordan, 131-136.
- Fisher G. 2011, *Between Empires Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity*. Oxford.
- Frend W. H. C. 1972, *The Rise of the Monophysite Movement*. Cambridge.
- Gaster M. 1978, "Sâmiriler". *İA* X, 148-167.
- Grant C. P. 1937, *The Syrian Desert: Caravans, Travel and Exploration*. London.
- Hitti P. 1951, *History of Syria including Lebanon and Palestine*. London.
- Hitti P. 1980, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*. Çev. S. Tuğ, İstanbul.
- Hoyland R. 2001, *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam*. London & New York.
- Hoyland R. 2015, *In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire*. Oxford.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. 1969, *el-Ma'ârif*. Kahire.
- Kaçar T. 2006, "Erken Bizans Döneminde Doğu: Süryani Monofizitliğinin Doğuşu". Ed. A. Bakal, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*. Şanlıurfa, 107-119.
- Kaçar T. 2009, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık: Doğu'da İsa Doktrininin Siyasi ve Entelektüel Tarihi*. İstanbul.
- Kaçar T. 2010, "Doğu Roma Dünyasında Monofizit Reaksiyon ve İmparator Iustinianus". *Colloquium Anatolicum* IX, 307-332.
- Kazhdan A. 1991, "Limes". Eds. P. Kazhdan *et al.*, *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York & Oxford.
- Kehhâle Ö. R. 1982, *Mu'cemu kabâ'ili'l-Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse I*. Beyrut.
- Kelpetin M. 2016, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul.
- Key Fowden E. 1999, *The Barbarian Plain Saint Sergius Between Rome and Iran*. Berkeley.
- Khazanov A. M. 2015, *Göçebe ve Dış Dünya*. Çev. Ö. Suveren, İstanbul.
- Liebeschuetz J. H. W. G. 2015, "Arab Tribesmen and Desert Frontiers in Late Antiquity". *Journal of Late Antiquity* VIII, 62-96.
- Mehran M. B. 1980, *Dirâsât fi târihi'l-Arabi'l-kadîm*. Riyad.
- Menze V. L. 2008, *Justinian and the Making of the Syrian Orthodox Church*. Oxford.
- Me'sûdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. 1964, *Mürûcû'z-zeheb ve Me'âdinü'l-cevher (fi tühafi'l-eşraf*

mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât) II. Kahire.

- Meyendorff J. 1968, "Justinian, the Empire and the Church". *Dumbarton Oaks Papers* XXII, 43-60.
- Millar F. 2001, *The Roman Near East 31 BC-AD 337*. Harvard.
- Millar F. 2013, "The Evolution of the Syrian Orthodox Church in the Pre-Islamic Period: From Greek to Syriac?". *Journal of Early Christian Studies* 21, 43-92.
- Mitchell S. 2016, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*. Çev. T. Kaçar, Ankara.
- Nöldeke T. 1933, *Ümerâi Gassân*. Çev. B. Cevzi-Kostantin Rezzak, Beyrut.
- Sarris P. 2011, *Empires of Faith: The Fall of Rome to the Rise of Islam, 500-700*. Oxford.
- Shahid I. 2002, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century II*. Washington.
- Shahid I. 1989, *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century*. Washington.
- Shahid I. 1995, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century I*. Washington.
- Takkuş M. S. 2006, *et-Tarihü'l-İslâmi'l-veciz*. Beyrut.
- Vasiliev A. 1943, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*. Çev. A. M. Mansel, Ankara.
- Wood P. 2014, "Christianity and the Arabs in the Sixth Century". Eds. G. Fisher & J. Djikstra, *Interactions Between Rome and the Peoples on the Arabian and Egyptian Frontiers in Late Antiquity*. Leuven, 355-370.
- Yâkût el-Hamevi, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh. 1906, *Mu'cemü'l-büldân III*. Kahire.